

TEMURIYLAR SAROY MADANIYATI: KITOBAT SAN'ATI, XATTOTLIK VA MINIATYURA MAKTABLARI

Karimova Joziba Farruh qizi

Osiyo texnologiyalar universiteti

Tarix yo`nalishi talabasi

Annotatsiya. Maqolada Temuriylar saroylari qoshida faoliyat yuritgan kitobxona-ustaxonalar tizimi, ularning tashkiliy tuzilishi va ijodiy mahsuloti tahlil qilinadi. Xattotlik, lavvohlik (naqqoshlik), muqovasoqlik va miniatyura san'atining o'zaro bog'liqligi, Boysunqur Mirzo kitobxonasi tajribasi hamda kitobat san'atining madaniy-tarixiy ahamiyati ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: *kitobat san'ati, kitobxona, xattotlik, nasta'liq, miniatyura, lavvohlik, muqovasoqlik, Boysunqur Mirzo, Sultonali Mashhadiy.*

O'rta asrlar musulmon Sharqida kitob shunchaki matn tashuvchi vosita emas, balki bir necha san'at turining qo'shilishidan yuzaga keladigan yaxlit badiiy asar edi. Kitob yaratish jarayonida qog'ozsoz, xattot, lavvoh, musavvir, muzahhib va muqovasozi ishtirok etardi. Ana shu murakkab jarayonni tashkil etuvchi institut "kitobxona" deb atalgan.

Temuriylar davrida kitobxona instituti o'zining eng yuksak darajasiga ko'tarildi. Samarqand, Hirot, Shiroz va Tabrizdagi saroy kitobxonalari nafaqat kitob ko'chirish markazlari, balki o'ziga xos badiiy akademiyalar vazifasini bajardi. Maqolada ushbu institutning tuzilishi va uning yaratgan madaniy mahsuloti tahlil qilinadi.

Saroy kitobxonasi zamonaviy tushunchadagi kutubxonadan farq qilar edi. U bir vaqtning o'zida kitob saqlash joyi, ustaxona va o'quv markazi funksiyalarini bajargan.

Kitobxonaga tajribali usta — kitobdor rahbarlik qilgan; u buyurtmalarni taqsimlagan, badiiy dasturni belgilagan va sifatni nazorat qilgan.

Ish jarayoni bosqichma-bosqich tashkil etilgan. Avval qog‘oz tayyorlanib, ohorlangan va sayqallangan. So‘ng xattot matnni ko‘chirgan, bunda miniatyura uchun bo‘sh o‘rinlar qoldirilgan. Keyin lavvoh sahifa hoshiyalari va bosh sahifa bezagini ishlagan. Musavvir miniatyuralarni yaratgan, muzahhib oltin bilan bezash ishlarini bajargan, nihoyat muqovasoz kitobni bog‘lagan.

Bunday mehnat taqsimoti yuqori sifat va nisbatan tez ijro imkonini bergan. Ayni paytda u ustoz-shogird tizimi orqali kadrlar tayyorlashni ham ta‘minlagan: yosh usta oddiy ishlardan boshlab, asta-sekin murakkab vazifalarga o‘tgan.

Kitobxonalar davlat mablag‘i hisobidan moliyalashtirilgan. Ustalariga muntazam maosh to‘langani ularga tijorat talabidan mustaqil ravishda badiiy izlanish olib borish imkonini bergan. Aynan shu barqaror homiylik yuksak badiiy natijaning muhim shartlaridan biri bo‘ldi.

Kitobat san‘atida xattotlik yetakchi o‘rinni egallagan, chunki musulmon madaniyatida yozuv muqaddas ma‘no tashuvchi vosita sifatida alohida qadrlangan. Temuriylar davrida bir necha xat turi qo‘llangan: suls, nasx, rayhoniyy, muhaqqaq, tavqe’ va riko‘.

Bu davrning eng muhim yutug‘i nasta’liq xatining kamolga yetishi bo‘ldi. Nasx va ta’liq xatlari asosida shakllangan bu yozuv turi o‘zining ravon, ohangdor va cho‘ziq chiziqlari bilan ajralib turadi. Nasta’liq forsiy va turkiy she‘riyatni ko‘chirish uchun ideal vosita hisoblangan va tez orada butun Sharqda keng tarqalgan.

Nasta’liqning yetuk ustalaridan biri Sultonali Mashhadiy (taxminan 1437–1520) bo‘lib, u Hirotda faoliyat yuritgan va Alisher Navoiy asarlarini ko‘chirgan. Uning qalamiga mansub nusxalar xat go‘zalligi va sahifa kompozitsiyasining mukammalligi bilan namuna sifatida qabul qilingan. Xattotlar o‘z shogirdlariga nafaqat texnikani, balki xatning axloqiy talablarini — sabr, diqqat va poklikni ham o‘rgatganlar.

Miniatyura kitob sahifasining ajralmas qismi sifatida ishlangan. U matnni tasvirlash bilan cheklanmay, uning ma'nosini kengaytiruvchi mustaqil badiiy talqin vazifasini bajargan. Temuriylar davri miniatyurasi uchun yorqin va toza ranglar, chiziqlarning nafisligi, kompozitsiyaning ko'p qatlamliligi xarakterlidir.

Bu san'atda fazoni tasvirlashning o'ziga xos tizimi qo'llangan: perspektiva Yevropa an'anasidagidan farqli tarzda qurilgan, uzoqdagi obyektlar sahifaning yuqori qismida joylashtirilgan. Bunday yechim tasvirni tekislik sifatida saqlab, kitob sahifasining yaxlitligini buzmagani.

Boysunqur Mirzo (1397–1433) Hirotda tashkil etgan kitobxona bu sohaning namunali markazi bo'ldi. Bu yerda 1430-yilda yaratilgan "Shohnoma" nusxasi kitobat san'atining eng yuksak namunalaridan biri sifatida tan olinadi. Kitobxonada o'ttizdan ortiq usta ishlagani va yillik hisobot tuzilib turgani manbalarda qayd etilgan, bu esa ishning tizimli tashkil etilganidan dalolat beradi.

Bezak san'atida oltin va lojuvard keng ishlatilgan. Bosh sahifadagi unvon (sarlavha bezagi), hoshiya naqshlari va boblar oralig'idagi ajratkichlar kitobning badiiy ritmini belgilagan. Muqova charmdan ishlanib, bosma qolip va o'yma naqsh bilan bezatilgan; ayrim nusxalarda lak texnikasi qo'llangan.

Kitobxonalar faoliyati bilim va matnlarning saqlanishi hamda tarqalishini ta'minladi. Klassik asarlar — Firdavsiy, Nizomiy, Sa'diy, Hofiz, keyinchalik Jomiy va Navoiy asarlarining ko'plab nusxalari aynan shu ustaxonalarda yaratilgan va turli o'lkalarga tarqalgan.

Kitob shu bilan birga yuqori qiymatga ega madaniy sarmoya bo'lgan. Nafis qo'lyozmalar elchilarga sovg'a qilingan, vaqf qilingan, meros sifatida saqlangan. Bu esa kitobat san'atiga davlat va jamiyat e'tiborining barqaror bo'lishini ta'minlagan.

Nihoyat, kitobxona instituti san'at turlari o'rtasidagi uyg'unlikning namunasi sifatida ahamiyatlidir. Xat, naqsh, tasvir va muqova yagona badiiy tizimga birlashtirilgan bo'lib, ularning har biri boshqasining talablarini hisobga olgan holda

ishlangan. Bunday kompleks yondashuv keyingi asrlar Sharq kitob san'ati uchun me'yor bo'lib qoldi.

Temuriylar saroy madaniyatida kitobat san'ati alohida o'rin egallaydi. Kitobxona instituti ijodiy mehnatni tashkil etishning samarali modelini yaratdi: mehnat taqsimoti, ustoz-shogird tizimi orqali kadrlar tayyorlash, barqaror moliyalash va yuqori badiiy me'yor nazorati bir tizimga birlashtirildi.

Natijada nasta'liq xatining kamolga yetishi, Hirot miniatyura maktabining shakllanishi va jahon miqyosida qadrlanadigan qo'lyozma yodgorliklarining yaratilishi kabi natijalarga erishildi. Bu tajriba ijodiy jarayonni tashkil etish masalasida bugungi kunda ham nazariy qiziqish uyg'otadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Pugachenkova G.A., Galerkina O.I. O'rta Osiyo miniatyurasi. — Toshkent: San'at, 1979.
2. Suleymanova F. Sharq va G'arb: qo'lyozma kitob san'ati. — Toshkent: Fan, 1997.
3. Qosimov A. Xattotlik san'ati tarixi. — Toshkent: Sharq, 2003.
4. Ismoilova E.M. Sharq qo'lyozma kitobining badiiy bezagi. — Toshkent: Fan, 1980.
5. Habibullayev N. O'rta Osiyoda qog'oz ishlab chiqarish va kitobat. — Toshkent: Fan, 1992.
6. Bosworth C.E. Temuriylar davri madaniyati (tarjima maqolalar). — Toshkent, 2008.
7. Temuriylar davri qo'lyozma yodgorliklari katalogi. — Toshkent: O'zbekiston, 2014.